

‘पहँलो गुलाफ’ कथामा यौनमनोविज्ञान

महेन्द्रप्रसाद ढकाल

उपप्राध्यापक, कोटेश्वर बहुमुखी क्याम्पस

Email: mahendra.dhakal@koteshworcampus.edu.np

मदन गौतम

उपप्राध्यापक, कोटेश्वर बहुमुखी क्याम्पस

Email: madan.gautam@koteshworcampus.edu.np

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा प्रेमा शाहको चर्चित कथा ‘पहँलो गुलाफ’ लाई यौन मनोविज्ञानको दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरिएको छ । कथामा प्रस्तुत विवाह संस्था, नारी शरीर, यौनिक चाहना तथा दमनका मनोवैज्ञानिक पक्षहरूलाई सिम्पन्ड फ्रायडको मनोविश्लेषण सिद्धान्त, नारीवादी चिन्तक सिमोन द बोउभारको अवधारणा तथा मिचेल फुकोको यौनसत्ता विमर्शका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । गुणात्मक तथा पाठ-केन्द्रित अनुसन्धान विधि प्रयोग गरी कथाका पात्रहरूमा विद्यमान अतृप्त यौन चाहना, मानसिक द्वन्द्व र नारी यौनिकताको दमनलाई उजागर गरिएको छ । अध्ययनले विवाहभित्र पुरुष यौनिक वर्चस्वका कारण नारी शरीर केवल यौन सन्तुष्टिको माध्यममा सीमित भएको देखाएको छ । ‘पहँलो गुलाफ’ ले प्रेमको कोमलताभन्दा पनि रोग, क्षय र विवशताको मनोवैज्ञानिक अवस्थालाई सङ्केत गरेको छ । यस कथाले नारी शरीरलाई जैविक अस्तित्वभन्दा माथि उठाएर यौन र पितृसत्तात्मक विमर्शको केन्द्रका रूपमा व्याख्या गरेको छ । फ्रायडीय सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गर्दा कथाकी पात्रको रूग्ण शरीर र पतिको अतृप्त कामेच्छाबिचको द्वन्द्वले अचेतन मनको दमित कुण्ठा र मृत्युलाई सङ्केत गरेको छ । सिमोन द बोउभारले उल्लेख गरेभैं, विवाह संस्थाभित्र नारीलाई वस्तुकरण गरिएको यथार्थ यहाँ मुखरित छ । मिचेल फुकोको यौनको अवधारणालाई आत्मसात गर्दै कथाले कसरी पुरुषसत्ताले नारीको शारीरिक रूग्णतालाई समेत उपेक्षा गरी आफ्नो यौनिक वर्चस्व स्थापित गर्छ भन्ने तथ्यलाई उजागर गरेको छ । पहँलो गुलाफ केवल एक बिरामी नारीको डायरी नभई यो कामुक पुरुषत्व र अस्तित्ववादी सङ्कटको एउटा दार्शनिक दस्तावेज हो । यसले नेपाली कथा परम्परामा नारी यौनिकतालाई सामाजिक मर्यादाको जन्जिरबाट मुक्त गरी मनोवैज्ञानिक र आलोचनात्मक कोणबाट पुनर्व्याख्या गरेको छ । प्रेमा शाहको पहँलो गुलाफ कथामा प्रस्तुत यौनिक विमर्श परम्परागत नैतिकताको सीमाभन्दा निकै पर, अस्तित्ववादी र दार्शनिक धरातलमा उभिएको छ । कथाकारले पहँलो गुलाफलाई केवल एक फूलका रूपमा मात्र नभई, नारीको ओइलाउँदै गएको अस्मिता र शारीरिक उपभोगवादको प्रतीकका रूपमा विनियोजन गरेकी छिन । यहाँ कामशक्ति र मुमूर्षाबिचको घर्षणले पात्रको मानसिक क्षयलाई मात्र देखाउँदैन, बरु पुरुषसत्ताले नारीको जैविक पीडालाई समेत कसरी आफ्नो यौनिक रसदमा रूपान्तरण गर्छ भन्ने कटु यथार्थलाई प्रस्तुत गरेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : अचेतन, अवचेतन, यौनबिम्ब, पाठ्यकेन्द्रित

विषयपरिचय

प्रेमा शाहको कथा 'पहेँलो गुलाफ' एक क्षयरोगले थलिएकी स्त्रीको अर्न्तयात्रा हो जहाँ प्रेम, वासना, घृणा, शून्यता र मृत्युको प्रतीक्षा एकसाथ गुन्नुनाउँछन् । कथा डायरी शैलीमा अधि बढेको छ । सिनेटोरियमको सेतो पलडमा थलिएकी मुख्य पात्र आफ्नो शारीरिक क्षयसँगै मानसिक क्षरणको पनि अनुभूति गरिरहेकी छिन् । उहाँ (पति) दिनहुँ उनलाई भेट्न आउँछन, दिनहुँ उनलाई एकैछिन पनि छेडदैनन्, अनारको रस पिलाउँछन र सुमसुम्याउछन् निकै प्रेमका साथमा, बाहिरबाट हेर्दा त्यो प्रेमजस्तो देखिन्छ तर मुख्य पात्रका चेतनामा त्यो प्रेम क्रमशः वासनाको क्रूर रूप बनेर उभिन्छ क्रमशः यातना र त्रासदि भै ओर्लिन्छ । उनी आफूलाई रित्तो औषधिको सीसी, निचोरिएको कागती चुइगम इत्यादिसँग तुलना गर्ने क्रममा पहेँलो गुलाफ प्रतीक बनेर कथामा उभिएको छ । उनी जस्तै रोगी, पहेँला फूल फुल्ने, भुसिल्लिकराले खाइरहने । शारीरिक दुर्बलताले उमकन नसक्ने अवस्थामा पनि उनी आत्मिक विद्रोह गर्छिन् । एक दिन आफू पनि टोकिदिने, कीरा सारिदिने कल्पनाले प्रेम अन्त्यतिर प्रतिशोधमा रूपान्तरित भएको देखिन्छ । अन्तिम क्षणहरूमा उनको छाती चस्किँदै जान्छ, रगत ओकल्लिँदै जान्छ, आकाश हल्लिँदै भर्छ र कथा शून्यताको बिन्दुमा पुगेर टुङ्गिन्छ । यसरी 'पहेँलो गुलाफ' नारी अस्तित्वमाथिको दारुण कथा हो जहाँ प्रेम र स्वामित्वबिचको सूक्ष्म रेखा क्रमशः पूर्ण रूपमा मेटिन्छ र अन्ततः कथाकी पात्र शारीरिक मृत्युअगि नै आत्मिक रूपमा आफ्नो हत्या भएको ठहर गर्दछिन् । नेपाली आधुनिक कथा साहित्यमा नारी-अस्तित्व, यौनचेतना तथा मनोवैज्ञानिक अर्न्तद्वन्द्वका प्रश्नहरूलाई केन्द्रीय विमर्शको स्तरमा उकास्ने महत्त्वपूर्ण म्रष्टा हुन् । उनको जन्म विरगञ्जको श्रीपुरमा पिता पूर्णेन्द्र विक्रम शाह र माता अरुणा शाहका सन्तानका रूपमा भएको हो । बाल्य अवस्थादेखि नै गायन र नृत्य कलाप्रति देखिएको रुचिले उनको संवेदनशील सौन्दर्यबोध र कलात्मक प्रवृत्तिलाई सङ्केत गर्दछ । यस प्रारम्भिक सांस्कृतिक संस्कारले पछि उनको साहित्यिक अभिव्यक्तिमा मनोवैज्ञानिक सूक्ष्मता र प्रतीकात्मकता विकास गर्न भूमिका खेलेको ठान्न सकिन्छ ।

पहेँलो गुलाफ कथाले नारी पात्रको यौनिक दमन, मानसिक पीडा र सामाजिक दबावको चित्रण गर्दै साहित्य र मनोविज्ञानको प्रत्यक्ष अन्तरसम्बन्ध प्रस्तुत गरेको छ । कथाकी प्रमुख पात्र रोगग्रस्त र शारीरिक रूपमा कमजोर अवस्थामा पनि पतिको यौनिक चाहनासँग जुध्न बाध्य छिन् । यसले विवाहभित्रको यौनिक असमानता र शक्तिसम्बन्धको मनोवैज्ञानिक प्रभावलाई देखाउँछ । सिग्मण्ड फ्रायडका अनुसार यौनिक चाहना मानव व्यवहारको आधारभूत प्रेरक शक्ति हो । यसलाई सामाजिक दबाव वा नैतिक कारणले दमन गर्दा मानसिक तनाव उत्पन्न हुन्छ । कथाको भाव अनुसार, पतिको अतृप्त यौनिक चाहनाले नारी पात्रमा असहाय मानसिक असन्तुलन र पीडालाई जन्म दिन्छ । सिमोन द बोउभारले नारीलाई पुरुषद्वारा 'अन्य' का रूपमा परिभाषित गरिएको र शरीरलाई पुरुष आवश्यकताको साधनमा सीमित गरिएको तर्क प्रस्तुत गरेकी छिन् । पहेँलो गुलाफ कथामा पनि नारी यौनिकता गौण देखिन्छ र पुरुष वर्चस्व स्थापित छ । यसैगरी, मिचेल फुकोका दृष्टान्तअनुसार यौनिकता केवल व्यक्तिगत विषय होइन, शक्ति र सामाजिक संरचनासँग जोडिएको विषय हो । कथामा विवाह संस्थाभित्र नारीमाथि यौनसत्ता प्रयोग हुने तर उनको इच्छालाई बेवास्ता गरिने अवस्था स्पष्ट देखिन्छ । शीर्षक पहेँलो गुलाफ आफैँमा प्रतीकात्मक छ, जसले प्रेमको कमी, रोग र विवशताको मानसिक अवस्थालाई स्पष्ट रूपमा सङ्केत गरेको छ । नारी पात्रको मानसिक द्वन्द्व, सामाजिक दमन र यौनिक असन्तोषले कथालाई यौन मनोविज्ञानको दृष्टिले अध्ययन गर्न उपयुक्त बनाएको छ । यस किसिमको विश्लेषणले नेपाली साहित्यमा नारी यौनिकता र मनोवैज्ञानिक अवस्थासम्बन्धी वास्तविक चित्रणलाई उजागर गर्छ । अनुसन्धानमा नयाँ दृष्टिकोण थपेको छ । यस अध्ययनका माध्यमबाट 'पहेँलो

गुलाफ’ कथामा देखाइएका यौनिक, सामाजिक र मनोवैज्ञानिक पक्षहरूको व्याख्या गरेर नारी यौनिकता र मानसिक अवस्थासम्बन्धी नेपाली साहित्यमा अध्ययनको दायरा विस्तार गर्न सकिन्छ । मनोविज्ञान मानव मन, चेतना र व्यवहारको बहुआयामिक तथा वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने अनुशासन हो जसले संज्ञानात्मक, भावनात्मक, प्रेरणात्मक र सामाजिक प्रक्रियाहरूलाई सैद्धान्तिक तथा प्रायोगिक ढाँचामा विश्लेषण गर्दछ ।

पात्रको शारीरिक रोग र कमजोरीले युवावस्थामा मानसिक स्थिति, भावनात्मक प्रतिक्रियाहरू र आत्मस्वीकृतिमा पार्ने प्रभाव पर्याप्त रूपले विश्लेषण गरिएको छैन । कथामा देखाइएको प्रेम र निर्भरता, संवेदनशीलता र आत्म सम्मानबिचको द्वन्द्वले पात्रको मानसिक अवस्थालाई चुनौतीपूर्ण बनाउँछ तर यसको मनोवैज्ञानिक पक्षको गहिरो अध्ययन गरिएको छैन । शरीर र मनको अन्तरक्रिया विशेषगरी रोगी पात्रको यौवन मानसिक स्वास्थ्य र जीवनप्रतिको दृष्टिकोणमा आउने प्रभावहरू, अध्ययनका लागि अभै अपर्याप्त छन् । प्रेमा शाहको ‘पहेँलो गुलाफ’ कथामा नारी पात्रको शारीरिक रोग, मानसिक पीडा, वैवाहिक सम्बन्धिभ्रतको यौन असमानता तथा पुरुषसत्तात्मक संरचनाबाट उत्पन्न दमनका जटिल पक्षहरू चित्रित भएका छन् तथापि यस कथालाई यौन मनोविज्ञानको दृष्टिकोणबाट समग्र रूपमा विश्लेषण गरिएको अध्ययन पर्याप्त रूपमा उपलब्ध छैन । विशेष गरी नारी पात्रको आन्तरिक द्वन्द्व, अव्यक्त यौन चाहना, सामाजिक दबाव र मानसिक कुण्ठाबिचको सम्बन्धलाई मनोविश्लेषणात्मक तथा नारीवादी सैद्धान्तिक आधारमा स्पष्ट व्याख्या गर्ने आवश्यकता देखिन्छ । त्यसैले यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य ‘पहेँलो गुलाफ’ कथामा प्रस्तुत नारी पात्रको यौनमनोविज्ञानको विश्लेषण गर्नु, वैवाहिक संरचनाभित्र देखिएको यौन असमानता र पुरुषसत्तात्मक प्रभावको पहिचान गर्नु, तथा फ्रायडीय, युङ्गीय र नारीवादी दृष्टिकोणका आधारमा कथाको पुर्णव्याख्या गर्दै नेपाली साहित्यमा नारी यौनिकता र मानसिक अवस्थासम्बन्धी अध्ययनमा नयाँ दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नु हो ।

‘पहेँलो गुलाफ’ कथामा नारी पात्रको यौनमनोविज्ञान, मानसिक द्वन्द्व तथा सामाजिक दबावको गहिरो चित्रण भएको पाइन्छ । नेपाली साहित्यमा नारीको यौनिकता प्रायः सतही रूपमा प्रस्तुत गरिने प्रवृत्ति देखिन्छ तर यस कथाले नारी शरीर, दमन, विवाह संस्था र पुरुष वर्चस्वबिचको जटिल सम्बन्धलाई सूक्ष्म ढङ्गले उजागर गरेको छ । त्यसैले यस कथालाई मनोविश्लेषणात्मक तथा नारीवादी दृष्टिकोणबाट अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यौनिक चाहना, सामाजिक नियन्त्रण र शक्तिसम्बन्धले व्यक्तिको मानसिक अवस्थालाई कसरी प्रभावित गर्छ भन्ने विषय यस कथामा स्पष्ट रूपमा अभिव्यक्त भएको छ । यस अध्ययनले साहित्य र मनोविज्ञानबिचको अन्तरसम्बन्धलाई प्रस्ट पार्दै नेपाली कथासाहित्यमा नारी चेतनाको विश्लेषणका लागि नयाँ अनुसन्धानात्मक आधार प्रदान गर्दछ । यस अध्ययनको सीमा भने पाठ-केन्द्रित रहेको छ, किनकि विश्लेषण ‘पहेँलो गुलाफ’ कथामा मात्र सीमित छ र अन्य कृतिहरूसँग तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छैन । अध्ययन मुख्य रूपमा मनोविश्लेषण, नारीवाद र शक्ति-विमर्शसम्बन्धी सिद्धान्तमा आधारित रहेकाले अन्य समाजशास्त्रीय वा सांस्कृतिक सिद्धान्तहरू समावेश गरिएको छैन साथै कथामा उल्लिखित शारीरिक रोग र मानसिक अवस्थाको चिकित्सकीय मूल्याङ्कन गरिएको छैन । यो अनुसन्धान गुणात्मक विधिमा आधारित भएकाले तथ्याङ्कीय वा परिमाणात्मक विश्लेषण समावेश गरिएको छैन । त्यसैले अध्ययनले विषयलाई गहिरो व्याख्या गरे पनि यसको निष्कर्ष सीमित सैद्धान्तिक र पाठ-आधारित दायराभित्रै केन्द्रित रहेको छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा गुणात्मक अनुसन्धान विधि अपनाइएको छ र विशेष गरी साहित्यिक विश्लेषण मार्फत पहुँलो गुलाफ कथामा प्रस्तुत नारी पात्रको यौनिकता, मानसिक अवस्था र सामाजिक दबाबको अध्ययन गरिएको छ। अध्ययनका निमित्त प्राथमिक स्रोतको रूपमा कथा स्वयं प्रयोग गरिएको छ, जसमा पात्रहरूको व्यवहार, संवाद, भावनात्मक प्रतिक्रिया र कथामा प्रयोग भएका प्रतीकात्मक तत्वहरूलाई आधार मानिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा गुणात्मक अनुसन्धान विधिको प्रयोग गरी 'पहुँलो गुलाफ' कथाका पात्रहरूको यौन मनोविज्ञान र मानसिक अवस्थाको विश्लेषण गर्न प्राथमिक स्रोतका रूपमा स्वयं कथा र द्वितीयक स्रोतका रूपमा फ्रायडको थ्री एसेज अन द थ्योरी अफ सेक्सुअलिटी (पृ. १३-३९), सिमोन द बोउआरको द सेकेन्ड सेक्स (पृ. २५-४८), मिसेल फुकोको द हिस्ट्री अफ सेक्सुअलिटी (पृ. १५-३०), मोहनराज शर्माको साहित्यको समाजशास्त्र र मनोविज्ञान (पृ. ८०-१०५) तथा दयाराम श्रेष्ठको आधुनिक नेपाली कथा : प्रवृत्ति र प्रवाह (पृ. १२०-१४५) जस्ता सामग्रीहरूलाई पाठ-केन्द्रित र विषयगत विश्लेषणको आधार बनाइएको छ। सङ्कलित साहित्यिक पुस्तक र लेखहरू विषयगत विश्लेषणमार्फत व्यवस्थित गरिएको छ। यस क्रममा कथामा देखिएका पात्रहरूको व्यवहार, मानसिक प्रतिक्रिया, सामाजिक दबाब र यौनिकताको अन्तरसम्बन्ध पहिचान गर्दै यौनमनोविज्ञानका सिद्धान्तअनुसार पात्रहरूको मानसिक अवस्था, इच्छा, डर र सामाजिक प्रभावको विश्लेषण गरिएको छ।

विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार

कामशक्ति र वस्तुकरणको द्वन्द्व : फ्रायडका अनुसार मानव जीवनको मुख्य चालक शक्ति 'लिबिडो' अर्थात् कामशक्ति हो। कथामा पतिको भूमिकालाई फ्रायडीय कामेच्छाको कुरूप पाटोका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ। सिनेटोरियमको सेतो शय्यामा मृत्यु कुरिरहेकी कथाकी पात्रका लागि पतिको आगमन स्नेहपूर्ण नभई 'यौनआतङ्क' जस्तो प्रतीत हुन्छ। अध्ययनले देखाउँछ कि विवाह संस्थाभित्र पुरुषको यौन वर्चस्वका कारण नारी शरीर केवल यौन सन्तुष्टिको माध्यममा सीमित हुन्छ। म त एउटा रित्तो औषधिको सिसी जस्तै भएकी छु... निचोरिएको कागती... वा चपाइसकिएको चुइगम। यसले फ्रायडले उल्लेख गरेको 'वस्तुकरण' लाई पुष्टि गर्छ, जहाँ नारी अस्तित्वलाई मानवीय संवेदभन्दा माथि उठाएर यौन-सत्ताको केन्द्रका रूपमा मात्र हेरिन्छ।

इरोस र थानाटोसको सङ्घर्ष: फ्रायडले आफ्नो उत्तरार्द्धका कृतिहरूमा जीवन-इच्छा र मृत्यु-इच्छा बिचको द्वन्द्वलाई व्याख्या गरेका छन्। पहुँलो गुलाफ मा यो द्वन्द्व अत्यन्त सघन छ। एकातिर पतिको अतृप्त कामेच्छा छ भने अर्कोतिर कथाकी पात्रको रुग्ण शरीर र मृत्युप्रतिको निकटता छ। कथाकारले पहुँलो गुलाफलाई केवल फूलको रूपमा मात्र नभई नारीको ओइलाउँदै गएको अस्मिता र शारीरिक उपभोगवादको प्रतीकका रूपमा चित्रण गरेकी छिन्। यहाँ कामशक्ति र मुमुर्षा (मृत्युको इच्छा) बिचको घर्षणले पात्रको मानसिक क्षयलाई प्रस्ट पार्छ। दमन र प्रतिशोधको मनोविज्ञान:फ्रायडको सिद्धान्त अनुसार, जब सामाजिक वा नैतिक कारणले प्राकृतिक इच्छाहरूको दमन हुन्छ, तब ती इच्छाहरू अचेतन मनमा कुण्ठाका रूपमा रहन्छन् र पछि विकृत रूपमा बाहिर निस्कन्छन्। कथाकी पात्रले आफ्नो शारीरिक अस्वस्थताका बाबजुद पतिको यौन संसर्गलाई नकार्न सकिदैनन्। यो दमनले उनमा एक प्रकारको 'आत्मीय विद्रोह' जन्माउँछ।

कथाको अन्त्यतिर कथाकी पात्रमा पलाएको प्रतिशोधको भावना फ्रायडीय विस्थापन'को उदाहरण हो । उनी भन्छन् । एक दिन आफू पनि टोकिदिने र कीरा सारिदिने सोचले के पुष्टि गर्छ भने, प्रेम जब चरम दमन र उपेक्षामा पर्छ, तब त्यो प्रतिशोधमा रूपान्तरण हुन्छ ।

नतिजा र विमर्श

'पहेँलो गुलाफ' कथामा प्रस्तुत नारी पात्रको यौन मनोविज्ञान विश्लेषण गर्दा केही महत्वपूर्ण नतिजा प्राप्त भएका छन् । पात्रले व्यक्तिगत इच्छाहरू र सामाजिक दबाबबिच सङ्घर्ष अनुभव गरेको पाइन्छ । यसले नारी पात्रको यौन चेतना र आत्मसजगताबिचको द्वन्द्वलाई स्पष्ट रूपमा देखाउँछ । दोस्रो, पात्रको मानसिक अवस्था र भावनात्मक प्रतिक्रियाहरू यौनमनोविज्ञानका सिद्धान्तसँग मेल खाने देखिन्छ । फ्रायड र युङको सिद्धान्तअनुसार अवचेतन इच्छा, डर र सामाजिक दबाबले व्यवहार र मानसिक स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ । कथामा पात्रले अनुभव गरेका भावनात्मक उल्झन, डर, आत्मसन्देह र प्रेमप्रतिको आकांक्षा यिनै सिद्धान्तको पुष्टि गर्छ । तेस्रो, पात्रको व्यवहारमा सामाजिक परम्परा, मान्यताहरू र लैङ्गिक भूमिकाको प्रभाव स्पष्ट रूपमा देखिन्छ । नारी पात्रले आफ्नो यौनिकता व्यक्त गर्दा सामाजिक नियम, परिवार र समुदायको प्रतिक्रिया सधैं विचार गर्न बाध्य हुन्छ । विमर्शमा देखिन्छ कि कथाले यौन मनोविज्ञान र मानसिक अवस्थालाई संवेदनशील तरिकाले उजागर गरेको छ । यसले नारी पात्रको व्यक्तिगत स्वतन्त्रता र सामाजिक बाध्यता बिचको द्वन्द्वलाई स्पष्ट पार्दछ । साहित्यिक दृष्टिकोणले यौनिकता केवल शारीरिक क्रियाकलाप होइन, मानसिक सङ्घर्ष, सामाजिक दबाब र भावनात्मक संवेदनशीलताको मिश्रण भएको कुरामा जोड दिएको छ । अन्ततः, यो अध्ययनले देखाउँछ पहेँलो गुलाफ कथामा नारी पात्रको यौन मनोविज्ञान र मानसिक अवस्था बुझ्न साहित्यिक विश्लेषण उपयोगी छ । यसले भविष्यका अनुसन्धानकर्ताहरूलाई साहित्यिक र मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणको संयोजनबाट कथा अध्ययन गर्न प्रेरणा दिन सक्छ ।

प्रेमा शाहको पहेँलो गुलाफ कथामा प्रयुक्त रङहरूको मनोविज्ञानले फ्रायडीय 'इरोस' (जीवनशक्ति) र 'थानाटोस' (मृत्युवृत्ति) बिचको अस्तित्ववादी द्वन्द्वलाई मुखरित गर्दछ, जहाँ 'रातो गुलाफ' ले कथाकी पात्रको विगतको जीवन्त कामशक्ति, प्रजनन क्षमता र सक्रिय यौनिक अस्तित्वको प्रतिनिधित्व गर्दछ भने अस्पतालको 'सेतो' वातावरण (बेडसिट, भित्ता, लुगा) ले फ्रायडले उल्लेख गरेको सामाजिक-नैतिक 'दमन', भावनात्मक रिक्तता र यौनिक शुष्कतालाई सङ्केत गर्छ; अन्ततः यही जीवन्त रातो रङ जब रोग र पितृसतात्मक वस्तुकरणका कारण पहेँलो गुलाफमा रूपान्तरण हुन्छ । त्यसले फ्रायडको 'बियोन्ड द प्लेजर प्रिन्सिपल' (१९२०) मा वर्णित 'थानाटोस' अर्थात् मृत्युतर्फको यात्रा र ओइलाउँदै गएको नारी अस्मितालाई पुष्टि गर्छ जसमा पतिको यौन-आग्रहले 'इरोस' को सञ्चार गर्नुको सट्टा रुग्ण पत्नीको अचेतन मनमा ग्लानि र प्रतिशोधको भावना सञ्चार गराई उनलाई एउटा 'रित्तो औषधिको सिसी' वा 'निचोरिएको कागती' जस्तो अस्तित्वहीन वस्तुमा विसर्जन गराइदिन्छ ।

कामशक्तिको दमन र शारीरिक रुग्णता

फ्रायडका अनुसार जब मनुष्यको स्वाभाविक यौन इच्छा वा कामशक्तिलाई दमन गरिन्छ, तब त्यो मानसिक तनावको रूपमा भित्रै गुम्सिए रहन्छ र पछि शारीरिक रोगका रूपमा प्रकट हुन्छ । यस कथाकी मुख्य पात्र क्षयरोगले थलिएकी छिन् र सिनेटोरियमको ओछ्यानमा मृत्यु कुरिरहेकी छिन् । उनको यो रोग केवल जैविक मात्र नभई पतिको अतृप्त कामवासना र त्यसबाट उत्पन्न मानसिक द्वन्द्वको परिणाम हो । पहेँलो गुलाफको प्रतीक पात्रको ओइलाउँदै गएको

अस्मिता, शारीरिक क्षय र रित्तदै गएको अस्तित्वको प्रतीक हो। यो फ्रायडको न्युरास्थेनिया यौनिक कमजोरी वा मानसिक थकाइको अवधारणासँग मेल खान्छ जहाँ पतिको निरन्तरको यौन आग्रहले बिरामी पत्नीको मानसिक स्थिति पूर्ण रूपमा ध्वस्त बनाएको छ।

प्रभुत्व र वस्तुकरण

फ्रायडको सिद्धान्तले पुरुषसत्ताले नारीलाई कसरी भोग्याको रूपमा मात्र हेर्छ र नारीले त्यसप्रति कसरी असन्तुष्टि प्रकट गर्छे भन्ने कुराको व्याख्या गर्छ। मुख्य पात्रले आफूलाई रित्तो औषधीको सिसी, निचोरिएको कागती वा चपाइएको चुङ्गमसँग तुलना गरेकी छिन्। यसले नारीको अस्तित्वलाई मानवीकरण गर्नुको सट्टा केवल पुरुषको यौन प्यास मेटाउने वस्तुमा सीमित गरिएको फ्रायडीय धारणालाई पुष्टि गर्छ। पुरुषको यौनआतङ्कलाई पतिको दैनिक आगमन र प्रेम प्रदर्शनलाई कथाकी पात्रले यौन आतङ्कका रूपमा अनुभव गरेकी छिन्। बिरामी अवस्थामा पनि उनलाई पतिको सामिप्यले स्नेहभन्दा बढी पीडा र त्रास दिन्छ।

यौन विकर्षण र रक्षात्मक संयन्त्र

फ्रायडका अनुसार यौनप्रति उत्पन्न हुने अत्यधिक घृणा वा विकर्षण विगतको आघात वा मानसिक द्वन्द्वबाट बच्ने एउटा रक्षात्मक प्रयास हो। शारीरिक रूपमा असक्षम भए पनि उनले मनभित्रै एउटा आत्मिक विद्रोह पालेकी छिन्। पतिको यौन संसर्गलाई नकार्न नसक्ने सामाजिक बाध्यताका कारण उनमा मानसिक कुण्ठा र घृणा पैदा भएको छ।

प्रतिशोधको भावना र ईरोस थानाटोसबिचको सङ्घर्ष

कथाको अन्त्यतिर कथाकी पात्रमा टोकिदिने वा कीरा सारिदिने जस्ता हिंसक विचारहरू आउँछन्। यो दमन गरिएको यौन संवेग प्रतिशोधमा रूपान्तरण भएको अवस्था हो जसलाई फ्रायडले विस्थापन भनेका छन्। फ्रायडले जीवन-इच्छा र मृत्यु-इच्छाबिचको द्वन्द्वलाई व्याख्या गरेका छन् जुन यस कथामा प्रस्ट देखिन्छ। जीवन र मृत्युको द्वन्द्वमा एकातर्फ पतिको अतृप्त कामेच्छा (इरोस) छ भने अर्कातर्फ कथाकी पात्रको रुग्ण शरीर र मृत्युप्रतिको निकटता (थानाटोस) छ। शून्यतातर्फको यात्रा अन्त्यमा रातो गुलाफ (जीवन र यौनको प्रतीक) खुइलिएर पहुँलो गुलाफ (रोग र मृत्युको प्रतीक) मा परिणत हुनुले कथाकी पात्रको अस्तित्व शून्यतातर्फ मोडिएको सङ्केत गर्छ।

निष्कर्ष

‘पहुँलो गुलाफ’ कथा नेपाली मनोविश्लेषणात्मक कथा साहित्यमध्ये एउटा उल्लेखनीय कृति हो। यस कथाले मानवीय मनका गहिरो तहमा लुकेर रहेका इच्छा, संवेदना, जिज्ञासा र दमित यौनचेतनालाई अत्यन्त सूक्ष्म, संवेदनशील र कलात्मक रूपमा उद्घाटित गरेको छ। कथामा प्रस्तुत अनुभवहरू साधारण घटनाका रूपमा नभई पात्रको अन्तर्मनमा उत्पन्न हुने मनोवैज्ञानिक गतिविधिमा आधारित छन् जसले यस कथालाई मनोविश्लेषण आधारित अध्ययनका लागि महत्वपूर्ण बनाएको छ। कथाको मूल सन्दर्भ यौनचेतनासँग सम्बद्ध भए पनि लेखकले यसलाई कुनै भीषणता वा उत्तेजनाको रूपमा प्रस्तुत गरेकी छैनन् बरु कथामा व्यक्त गरिएका भावनाहरू मानवीय अन्तर्यात्राका स्वाभाविक तर दबाइएका इच्छाहरू हुन् जसलाई समाजले निर्माण गरेको लाज-संकोच, अनुशासन, परम्परा र नैतिक मर्यादाले निरन्तर नियन्त्रित गरेको हुन्छ। यसरी कथाले एक व्यक्तिको मनमा रहने यौनआकर्षण केवल शारीरिक आकर्षण नभई, समाज संरचनाले घेरिएको मानसिक अवस्था हो भन्ने तथ्यलाई प्रमाणित गर्छ। कथामा देखिने मनोवैज्ञानिक

उतासचढावहरू फ्रायड र युङका मनोविश्लेषणात्मक सिद्धान्तहरूसँग सप्रमाण मिल्दाजुल्दा छन् । अवचेतन मनमा बसेका इच्छा, दमनको प्रभाव, अपराधबोधको अनुभूति, निषिद्ध विषयप्रति आकर्षण तथा प्रतीक-व्याख्याका तत्वहरू कथाभरि स्पष्ट पाइन्छन् । ‘पहेँलो गुलाफ’ स्वयं पात्रभिन्न लुकेका भाव, चाहना, कोमलता र अन्तर्निहित संवेदनाको शक्तिशाली प्रतीकका रूपमा उभिन्छ । फूलको रङ, गन्ध, उपस्थिति र त्यसले उत्पन्न गर्ने मानसिक संवेदना नै कथाको मनोवैज्ञानिक गहिराइ हो ।

सामाजिक मनोविज्ञानका दृष्टिले पनि कथा अत्यन्त सशक्त छ । नेपाली समाजमा यौनसम्बन्धी विषयलाई प्रायः दमन, मौनता र अनुचित मान्यतासँग जोडेर हेर्ने प्रवृत्ति छ । कथाका सूक्ष्म अभिव्यक्तिहरूले समाजले व्यक्तिको यौनभावनालाई कस्तो प्रकारले दबाउँछ र त्यसले मनोवैज्ञानिक तनाव कसरी जन्माउँछ भन्ने कुरा चित्रण गर्छ । पात्रले भोग्ने द्वन्द्व, हिचकिचाहट, आकर्षण र असहजता सामाजिक मूल्यमान्यताका कारण हुन् जसले व्यक्तिगत स्वतन्त्रतापछि समाजको नियन्त्रणको भूमिका प्रस्ट देखाउँछ । कलात्मक पक्षबाट हेर्दा, कथाको शैली अत्यन्त सङ्केतपूर्ण, भावप्रवण र प्रतीकसम्पन्न छ । लेखकले प्रत्यक्ष अभिव्यक्तिभन्दा बढी वातावरण, स्मृति, अनुभूति, दृश्यचित्रण र मनोवैज्ञानिक सङ्केतमार्फत विषयवस्तु प्रस्तुत गरेका छन् । यही कलात्मक सूक्ष्मताले कथा केवल पढिने होइन अनुभूत हुने कृति बनाउँछ । समग्रमा ‘पहेँलो गुलाफ’ नेपाली समाजमा यौनका बारमा बनाइएका कठोर मान्यता, मौनता र वर्जनाको मनोवैज्ञानिक प्रभावलाई सशक्त रूपमा प्रस्तुत गर्ने कथा हो । यस कथाले यौनचेतनालाई नैतिकता वा अनैतिकताको सीमामा होइन मानवीय मनोविज्ञानको अटुट अङ्गका रूपमा बुझ्न प्रेरित गर्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

शाह, प्रेमा (सन् २००३). *पहेँलो गुलाफ*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज (सन् २०१२). *साहित्यको समाजशास्त्र र मनोविज्ञान*. काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

श्रेष्ठ, दयाराम (सन् २०१०). *आधुनिक नेपाली कथा : प्रवृत्ति र प्रवाह*. काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

Freud, S. (1905). *Three essays on the theory of sexuality*. London: Hogarth Press.

Freud, S. (1920). *Beyond the pleasure principle*. London: The International Psycho-Analytical Press.

Jung, C.G. (1969). *The archetypes and the collective unconscious* (2nd ed.). Princeton, NJ: Princeton University Press.

Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Volume I—An introduction* (R. Hurley, Trans.). New York: Pantheon Books.

Beauvoir, S. De. (1953). *The second sex* (H.M. Parshley, Trans.). New York: Alfred A. Knopf.

Millett, K. (1970). *Sexual politics*. New York: Doubleday.

Fromm, E. (1956). *The art of loving*. New York: Harper & Row.